

Porczió Veronika

Adalékok Weöres Sándor *Psychéjének* recepciójához

I. Weöres és Psyché nevének mint külső vonatkoztatási rendszernek a fölszámolása, s azok jeleként való értésének fölkínálása. Weöres Sándor *Psychéjét* olvasva a befogadó különféle olvasási nehézségekre ütközik akkor, amikor a beszélő (elbeszélői) hangot arccal akarja felruházni, egy alakhoz kívánja kapcsolni. A könyv megjelenésekor a borítón a következő állt: *Weöres Sándor. Psyché. Egy hajdani költőné írásai.*¹ Ezt a paratextust eltérő értelmekkel ruházhatjuk föl. Elsődlegesen, minden olvasási tapasztalatot megelőzően a *Weöres Sándor* feliratot tekinthetjük a mű szerzőjének megjelöléseként, a *Psychét* a címként, az *Egy hajdani költőné írásait* pedig esetlegesen alcímként. Ha azonban már a szövegegyüttes elolvasása után tekintünk vissza a borítóra, az más interpretációs lehetőségeket is aktivál: nemcsak a *Weöres Sándor*, de a *Psyché* megjelölés is az alkotóra utal, azaz inkább Weörest a *Psyché*-írások közreadó instanciájaként feltételezzük, az utolsó egység pedig a mű címévé lép elő.

Érdekes módon a *Psyché* legfrissebb kiadásánál² ez a probléma nem,

illetve nem így érzékelhető. Egyrészt a borítón megjelenő részek ponttal való elválasztását eltünteti, másrészt az utolsó egységet, az *Egy hajdani költőné írásait* „számúzi” a borítóról és csak az ötödik oldalon találkozik az olvasó vele (ponttal lezárva, így ellentmondóan éppen azt sugallva, hogy a műnek ez a valós címe, hiszen a szövegegyüttesen belül minden cím utáni pontot meghagy).³

Annak biztosításaként, hogy Weöres Sándort ne szerzőként, hanem közreadóként, *szövegválogatóként* feltételezzük, a szövegben számos hitelesítő effektet találunk. Merényi Annamária a következő hitelességet teremtő eszközöket sorolja föl tanulmányában:⁴ a figura nevének a régiségből való áttemelése, archaikus nyelvi és stiláris tényezők beépítése, régies ortográfia és szókincs, *Psyché* beszéd- és írásmódjának saját ontogenezisével való együtt fejlődése, verstani alakzatok polarizált felhasználása, tematikus átvételek, a magyar felvilágosodás egyes szerzőinek stílushatása, kultúrtörténeti apparátus elemeinek beépítése illetve a korban élő és működő figurák megjelenítése. Kovács Sándor Iván szerint a műben

¹ A pontokkal való elválasztás a kiadó és a kiadás helyénél is él, tehát: *Magvető Kiadó. Budapest.* S következőesen végigvonul a mű egészében, minden egyes cím után pont található. Ezt az értelmezői hagyomány a régies ortográfiának tudta be.

² Weöres Sándor, *Egybegyűjtött művek. Psyché*, kiad. Steinert Ágota, Bp., Helikon, 2010

³ Jelen dolgozatban a címek beemelésekor a lezáró pontokat minden esetben elhagyom, az egyszerűbb idézés miatt.

⁴ Merényi Annamária, *Weöres Sándor Psychéje a felvilágosodás és a kanonizáció szemszögéből*, *Literatura*, 1995/3, 318–328.

megjelenő életrajzi írások (mind a Psychéről mások által írtak, mind az Ungvárnémeti Tóth Lászlóról Psyché által írt) szintén a hitelesítést szolgálják. Tarján Tamás úgy véli, hogy „[a] Psyché-figura karakterbeli hitelességét a páratlanul érzékeny, egyéni személyiségkép, a végletekből, ellentmondásokból gyúrt nőalak eredetisége biztosítja”.⁵ Továbbá a hitelesítést szolgálhatják a műben szereplő aláírások és dátumok. Tamás Attila úgy vélekedik Weöres hitelesítő szándékáról, hogy ez is egyfajta hitelesítése a műnek, „hiszen nem utolsósorban Psychének a korában divott az írói fikciók fikció voltának elkendőzése: talált naplójegyzetekre, elbeszélő szemtanúkra való hivatkozás formában”.⁶

Tehát a szerző neve, a címlapon a női név, a műbeli aláírások, keltezesek és szakirodalomban a hitelesítési eljárás elemeiként megjelölt textuális effektek rendre igyekeznek elhíttetni velünk, hogy egy férfi által szimulált női alakra kell vonatkoztatnunk a nyelvi megnyilatkozásokat, így a lírai megnyilatkozásra rákényszerítünk egy külső vonatkoztatási rendszert, amelyet állandóan jelen levőnek feltételezünk, holott erre nincsen jogosítványunk automatikusan. Kritikaként róható fel ebben a megközelítésben, hogy egyes értelmezők és kritikusok Psyché alakját összemossák magával a szerzővel, Weöres Sándorral, nem különítik el őket egymástól a megkülönböztetés által megnyíló olvasási alakzatok eltérő lehetőségeire figyelve.

Kovács Sándor Ivántól ezt olvashatjuk: „Csak úgy pompázik ez a több tekintetben *Weöres önjellemzésének*

s ars poeticájának is felfogható bibliográfia...”⁷ Tarján Tamás is felajánlja ezt az olvasási lehetőséget: „...Psyché Weöres Sándor részleges, közvetett önképeként is értelmezhető.”⁸

Azt az értelmezést, hogy Psyché Weöres egy „személyiség-szelete”, maga Weöres Sándor kínálja, amikor a Hídban megjelent szövegdarabok *Post scriptum*ában ezt írja: „A magyar irodalomban talán szokatlan, hogy valaki az énjének egy-egy megvalósíthatatlan részét egy másik személlyé sűrítse, olykor más korszakba is. (...) Ez a »pót-én-kivetítés« alkalmat ad más temperamentum és más stílus használatára, a szókinccs és mondatformálás más módjára: vagyis nyelvi és szellemi felfrissülésre. A kis versciklusban női szív van, mely azonban nem található életlehetőséget egy férfi életében, csak áttételesen, a versben”.⁹ Ez a személyiség-központú értelmezés jelenik meg Tamás Attilánál is, amikor azt írja, hogy „Weöres Psychében egyetlen időszaknak a költőportréját mintázta meg »második énje«-kén”.¹⁰ Továbbá Horváth Györgynél is. Ő azonban túlzottan leegyszerűsítve látja a személyiségkölcsonzés és a költői megnyilatkozás kapcsolatát, s a szerzőt nem pozíciófüggő nyelvi funkciónak tartja (vagyis az összes beszédaktust a szerző által ellenőrzött megnyilatkozásaként olvassa), s mindentudást tulajdonít a szerzőnek (miközben látszólag fenntartja a kü-

⁷ Kovács Sándor Iván, *Ungvárnémeti Tóth László és Weöres Sándor*, in: K. S. I., *Vágy és emlékezet*, 1996, 297. [Kiemelés tőlem – P. V.]

⁸ Tarján, *i. m.*, 51. [Kiemelés tőlem – P. V.]

⁹ Weöres Sándor, *Psyché. Egy hajdani költőnő versei*, Híd, 1967/6, 498.

¹⁰ Tamás, *i. m.*, 189. [A dőlt szedéssel való kiemelését megszüntettem – P. V.]

⁵ Tarján Tamás, *Weöres Sándor: Psyché*, Bp., Akkord, 2008, 50.

⁶ Tamás Attila, *Weöres Sándor*, Bp., Akadémiai, 1978, 195.

lönbséget a szerzői nével jelölt alany és más megnyilatkozások alanyai között). „Az a szerzői név jelölte alany tehát, mely magát a pót-én-kivetítés teremtő oldalaként határozza meg, magát a szöveg transzcendentális, egyedüli értelemadó forrásaként jelöli ki.”¹¹ Ez a feltételezés olyan nyelv-elméletre enged következtetni, amely a klasszikus modernséget jellemezte: az ént pozitív nagyságrendnek tekintik már nyelvi létesülését megelőzően is, így a nyelv csak eszközként („*cifra szolgál*”) létezik ennek az éntnek a kimondásához.

Alföldy Jenő mellett érvelt, hogy Weöres „minden korábbinál határozottabban érvényesíteni akarta a költői személyiségről vallott elvét. Azt, hogy *az alkotó személye nem lényeges, csak a mű – emez annak csak eszköze, mint zenének a hangszer.*”¹² E megközelítésben a mű kerül előtérbe az alkotóhoz képest. Azonban Alföldy – az igen sok kérdéskört tárgyaló szövegében – szintén a fenti hullámhoz csatlakozik. Kijelenti, hogy „a *Psyché* írója eltünteteti Weöres Sándort (mint a versek alanyát), de mindent megtesz azért, hogy a mű középpontjába helyezze az általa kitalált költőné személyiségét, és legalább olyan jelentőssé tegye, mint a *Psyché* nevével jelzett verseket”.¹³ Végül azonban mégis arra jut, hogy „a könyvben, jóllehet önmagától elidegenítve, mégis *reinkarnálódik Weöres Sándor költői egyénisége*”.¹⁴

Tehát a Weöres nevet nem a jelölési folyamat részeként, nem olvasási alakzatként közelíti meg.

Hiába keresem az eddigi olvasatokban annak az igényét, hogy a „Weöres”, illetve a „Psyché” nevet ne közvetlenül feleltessék meg egy életrajzi személyiségnek vagy egy fiktív alaknak. Én arra teszek kísérletet, hogy arra a jelfolyamatra kérdezzek rá, amely e két nevet – mint tematikus kulcsfogalmakat – közvetíti. Hogyan lehet ezeket a neveket jelekként fölfogni: jelekként, amelyek lehetővé teszik, hogy a költemény saját nyelvi létmódja szerint jusson érvényre az olvasásban? Amellett szeretnék érvelni, hogy e költeményekben a „Psyché” név nem fiktív alakként van jelen, hanem *egy jelölősor utalásrendszerében*, vagyis költészetnyelvi tapasztalatként fenomenalizálódik. Nem egy külső vonatkozási mező reprodukciójára épül: nem egy archaikus világ világszerűségétől vagy egy kitalált világ fikcionalitásától kapja meg a „Psyché” név a maga jelentéseit, hanem létmódja szerint a jelölőkre való utaláson alapul, tisztán verbális úton éri el hatását; úgy mutatkozik meg, ahogyan a szavak szemszögéből látszik, vagy pontosabban szólva: a különböző verbális rendszerek és más szemiotikai rendszerek (írás kép, hangeffektus, képi imagináció) kölcsönhatásának szempontjából.

Weöres Sándor ugyanakkor elment is mond a *Post scriptum*ban írtaknak: „...megszólal bennem egy idegen, könnyűvérű, szép hajdani hölgy, *Psyché*, Lónyay Erzsébet, aki *nem én vagyok, rám még csak nem is hasonlít*. Szabadszájúsága, kalandjainak gátlástalan előadása Földi Jánosné Wessprémi Juliannára és az erdélyi Ujfalvi Krisztinára emlékeztet,

¹¹ Horváth Györgyi, *Tapasztalás, hitelesség, referencialitás. A Psychét és a Csokonai Lilit ért kritikákról*, *Literatura*, 1998/4, 422.

¹² Alföldy Jenő, *Egy hajdani-örök nő – ma*, Tiszatáj, 2010/10, 2. [Kiemelés tőlem – P. V.]

¹³ *Uo.*, 3.

¹⁴ *Uo.*, 14. [Kiemelés tőlem – P. V.]

bár azok még zabolátlanabb boszorkányok...”¹⁵ Hock Bea eltér a korábbi értelmezési hagyománytól, Psychét nem azonosítja, mossza egybe Weöressel, hanem inkább – a fenti idézettel dialógust kezdeményezve – ezt írja: „A Psyché alak pedig mindannak a történelmi lehetőségnek az ötvözete és megtestesülése, amellyel Weöres a kutatás során találkozott. A felfedezett valaha-élt költőnök (és költők!) életrajzi részleteiből tevődik össze a fikatív költőnök figurája, vagy pedig különböző módokon kapcsolatba kerül velük a könyv világán belül.”¹⁶ Ez az értelmezés is visszavezeti a Psyché névvel jelölt szövegalakzatot és a jelölősorban a Psyché nevet egy olyan kitalált világ vonatkoztatási rendszerére, amelynek a koherenciáját végső soron Weöres Sándor irodalomtörténeti kutatásai adják meg; azaz ez az értelmezés is az egyértelmű vonatkoztatás lehetőségét keresi, s ilyen módon a *hihetőség* és a *korhúság* fikciót érvényesítő ereje jobban érdekli, mint a nyelvi történések eseményszerűsége által létrehozott fikcionalitás.

Németh Zoltán a *Psychét* (az általa a posztmodern legfőbb gyakorlóterének gondolt) a szerzői nevet problematizáló maszkoszerű identitásjátékok közé sorolja, azoknak mintegy kezdő szövegeként jelöli meg: „A posztmodern magyar irodalom maszkos költői játékaiknak elején minden bizonnyal Weöres Sándor *Psyché* (1972) című, Lónyay Erzsébet neve alatt közölt kö-

tete áll.”¹⁷ A szerzői nevet problematizáló maszkoszerű megszólalásmódok jellegzetessége, hogy nyelvük és szövegterük szándékoltan fikatív, „Vagyis nem egy létező nyelv (...) áll az olvasó elé a szöveg vágyaként, hanem egy autopoetikus rendszer, amelyben *mind a szöveg, mind a szerzői álnév eleve fikatív*ként gondolja el, s így végső soron leplezi le önmagát, önmaga fiktivitását.”¹⁸ „...a név paratextusként előértelmezi a névhez csatolt szövegeket, s a fikatív szerzői maszk csak szimulakrumként lép működésbe – az olvasó eleve tudja, hogy a fikatív néven keresztül nem a szerző személye válik a szöveg téjévé, hanem az általa képviselt szövegformázási eljárás sajátos areferenciális nyelve.”¹⁹ Ez a megállapítás azt sugallja nekünk, hogy a Psyché-szövegek olvasásakor ne figyeljünk oda se Weöres Sándor szerzőségére, személyére, se a fikatív szerzői maszkként értett Psychére, s a verseket ne mimetikusan olvassuk. Eddig még talán igaza is lehet, de mi az, hogy „areferenciális” olvasás? Minden olvasásban szükséges átmeneti vonatkoztatási pontokat kijelölnünk, majd visszavonnunk! Psyché „életrajzára” vonatkoztatni – ez nem jelenti azt, hogy ezt az életrajzot egyszer és mindenkor adott vonatkoztatási mézőnek vesszük. Figyelhetünk olvasás közben arra is, hogy mindaz, amit erről az életrajzról mondhatunk, nem annyira korhúsége és hihetősége, koherenciája, elképzelhető személyhez kötöttsége – azaz átélhetősége, élet-szerű élet volta – miatt lehet érdekes. Hanem az a mód is lekötheti a figyelt-

¹⁵ Weöres Sándor, *Hogyan lesz a vers?*, Népszabadság, 1973. április 15. [Kiemelés tőlem – P. V.]

¹⁶ Hock Bea, „Makacs és zavarba ejtő történelmi újrakezdsés” – a Psyché és a Tizenhét hattyúk (újabb) lehetséges feminista olvasatai, *Világosság*, 2006/4, 12.

¹⁷ Németh Zoltán, *Szerzői név és maszk a magyar posztmodern irodalomban*, *Alföld*, 2009/09, 79.

¹⁸ *Uo.*, 80. [Kiemelés tőlem – P. V.]

¹⁹ *Uo.*, 81.

münket, ahogyan ez az életrajz – éppen mert a nyelvi jelölők és a létesítő beszédaktusok szempontjából nézünk rá – nem biztosít elegendő koherenciát ahhoz, hogy a jelfolyamatban a jelentéssel ellátás vonatkoztatási pontja maradjon tartósan. Mi a jelentősége például az életrajzilag hihető személyiség létrejötté szempontjából annak, hogy a lírai szövegek mellé prózai betétek kerülnek, melyek magyarzó jellegűek, és azt szimulálják, hogy a versek mellé szorososan oda-rendelnek egy olyan megnyilatkozást, amely felidézi az életrajzírói diskurzusok hagyományát? Ez az *idézettség* hitelteleníti is az egyedi életrajziséget! Szerintem legjobban akkor járunk el, ha olvasásunk középpontjába a szöveg nyelvét állítjuk, a szöveg nyelvi terében felépülő Lónyay Erzsébetet, mint ahogyan arra Németh figyelmeztet is bennünket a *Csokonai Lili* vagy a Parti Nagy Lajos által jegyzett *Sárbogárdi Jolán: A test angyala* kapcsán. „Mondhatnánk, a *Tizenhét hattyúk* és *A test angyala* szövegeiben a nyelv a főszereplő, s nem Csokonai Lili vagy Sárbogárdi Jolán...”²⁰

II. A *Psyché* nyelvi kevertsége s a benne fölépülő szubjektum.

A *Csokonai Lili* és a *Psyché* nyelvi megalkotottsága teljesen más. Az Esterházy-szövegben egy nyelvi keverccsel, „kimérával” van dolgunk. A *Psyché* nyelve ehhez képest – első látásra – „pusztán” régiessé tett nyelv. Mégsem kell azt feltételezünk, hogy a Weöres-szöveg nyelve homogén. Mert habár a nyelvállapotok keverését tekintve valóban fönnáll a homogenitás (bár Tamás Attila erre rácsáfol: „[a] késői kor költője tudatosan játszik a kétféle: a finomkodó és a vaskos ré-

giesség párosításával, ezáltal teremtve mintegy *újszerű régiességet*”),²¹ más szempontból mégsem tűnik egy-ségesnek *Psyché* nyelve. A szöveg nyelvileg rétegzett. Ezt többen fel is ismerik, ez a következtetés azonban nem lép párbeszédbe a Weöres-mű szubjektumszemléletével, esetlegesen az antropológiájával.

Daróczi Gabriella a mű szövegeit különböző nyelvi praxisokhoz sorolja.²² Miklós Pál *Psyché* nyelvének változását az idő függvényében ismeri föl: „*Psyché* nyelve ugyan homogén, de mégsem végig ugyanaz, hanem, mintegy az életkornak, környezetnek, az életpálya fordulatainak tükröként, végigjárja a gyermeknyelv bohókás és egyben dadogó kezdeteitől az ifjú lány merész szertelenségein és roko-kó játékein át az érett és tapasztalt ember letisztult szókimondásáig s végül a klasszikus szófukarságig vagy tömörségig terjedő ívét. Nyelvi életrajz.”²³ Ezt Tamás Attila is felismeri: „...mindig más hangon szólal meg, hiszen változnak az élményei, a tapasztalatai, kapott művészi indíttatásai – még a helyesírása is változik”,²⁴ de különös módon Weöres próteuszi arcának megnyilvánulásaként értelmezi mindezt. A *Psyché*-nyelv már csak akkor sem lehet homogén, ha azokat a megidézett irodalmi hagyományokat, írókat, szemléletmódokat felismerjük a szövegekben, amelyeket Tamás Attila tárt fel előttünk. Az *Eggy lovász fihoz* című vers például az antik hagyományhoz nyúl vissza, hiszen szapphói strófában íródik, stílusában,

²¹ Tamás, *i. m.*, 191.

²² Daróczi Gabriella, *A szerzői tulajdonítás nehézségei*, Alföld, 2009/09, 76.

²³ Miklós Pál, *Weöres Sándor Psychéje*, Literatura, 1974/4, 127.

²⁴ *Uo.*, 195.

²⁰ *Uo.*, 83.

szemléletében, szóanyagában Berzsenyire ismerhetünk, „[az] elidegenedett magány érzetének szorongattatása azonban a XX. század művészetének lesz csak jellemző tárgyává...”²⁵ A *Ius ultimae noctis* címűben Freud utáni szemléletet lát Tamás, Örkény István *Havas tájban két hagymakupola* című egypercesének hatását érzi, s a versről azt mondja, hogy „[a] Biedermeier elemeiből kibontakozó rimbaud-i látomás, parlagi nyerseség [...] és klasszicista finomság [...] munkálódik ezúttal művészi egységbe”. Tehát ha a nyelv mint matéria, a nyelvallapot egységesnek is tetszik, táptalaját és megjelenítő mivoltát tekintve mégsem az.

Egy bizonyos nyelvi keveredést, nyelvek keveredését abban is felismerhetünk, hogy a műben nemcsak Psyché hangját halljuk, hanem Nagy Péterét, Csernus Mariannáét, Toldy Ferencét, Achátz Mártonét; megszólalnak Goethe és Zedlitz versei, Ungvárnémeti versei és drámája, s végül az *Utószó* jegyzője, elbeszélője. Horváth Györgyi ezeket az elbeszélő hangokat megkülönbözteti ugyan, de mondanójuk tartalmában nem tesz különbséget: a szövegben felépülő fikciós világot így egységesnek érzi. „A *Psyché* esetében mintha minden a hitelesség és a koherencia megteremtésének jegyében zajlana. A *Psyché* élettörténetét elbeszélő különféle narrátorok (...) közt nincs disszonancia az elbeszélteket illetően (...). A narrátorok tehát mindannyian (...) kijelentéseikért felelős és jóállni tudó, számunkra (ugyanazt) az igazságot közvetítő személyekként tűnnek fel.”²⁶ Németh Zoltán lerombolja ezt az elképzelést: „Lónyay Erzsébet verseiből, levelezéséből, a róla szóló visszaemlékezé-

sekből egy szaggatott, darabokra tört, több nézőpontból láttatott fragmentált életrajz lehetősége sejlik elő – amely ellenszegül az egységes tekintet felől való értelmezhetőségnek.”²⁷ Nem beszélhetünk tehát egységes nézőpontból felépülő egységes szubjektumról sem, s így a hitelesség fogalmát sem használhatjuk, hiszen a több nézőpontból nem tüntethetünk ki egyet sem úgy, mintha az volna a legfőbb vonatkoztatási mező, az igazság közvetítője: nem feltételezhetünk omnipotens „narrátort” a szövegben. Az, hogy Psyché alakjával több nézőpontból, több nyelvi magatartásmódon keresztül találkozunk az olvasó, szükségszerűen magával vonja azt, hogy az általa felépített szubjektum-kép nem lehet egységes.

Azonban e meghatározhatatlanságra nemcsak a nézőpontok sokfélesége utal. A borítón szereplő Psyché névvel az olvasó a szövegben csak a 40. oldalon, *Az ideál* című versben találkozunk: „Én Psyche”, illetve még korábban az *Akrostichon*ban az utolsó két strófa kezdőbetűjeiként a P. Sz. karakterekkel, ami szintén csak Psychére utalhat, azonban a világosan kiolvasható név, Gaston mellett ez szintén a töredékesség, fragmentáltság jeleként hathat. Ezzel a névvel a versek között már csak a *Psyche confessioja* címűben találkozunk. A „főszemélyt” megjelölő névre először az *Éjtszaka s virradat* című versben találunk, Josó nevezi Bözsémnek Psychét. Vesselényi Mika Erzsébet Comtesse-nek, majd Ersinek hívja, Gaston Lizának, bátyja kis Bözsének, apja Psychének, Ungvárnémeti Tóth László Lidinek, Lidicskének, Zeidlitz báró Ilsének, Achátz Márton írásában Elizaként jelenik meg, Beethoven

²⁵ Uo., 186.

²⁶ Horváth, i. m., 420.

²⁷ Németh, i. m., 80.

pedig für Elise írja zongoradarabját. Tarján Tamás szerint a soknevűség a sokarcúságra utal,²⁸ szerintem pedig ez is a szubjektum rögzíthetetlenségét jelzi, illetve azzal, hogy mindenki máshogy nevezi meg a versek „íróját”, ismét csak bizonyosságot nyer a fenti gondolat, azaz hogy ezek a személyek nem azonos szemszögből nézik, nem azonos nézőpontból látatják Psychét. Tehát itt a szubjektum széthangzására nem a név hiánya vagy töredékessége utal, hanem éppen a név túlzott változatossága. Elnevezéseinek furcsasága még, hogy habár arról már a *Psyche confessio*jában tudomást szerzünk, hogy Psychének három neve van, a második nevére az *Utószó*ig mégsem hallunk, itt értesülünk arról, hogy szüleitől az Erzsébet Mária Psyché nevet kapta. Tarján mindkét keresztnévet a *Bibliához* kapcsolja, Erzsébet Keresztelő Szent János, Mária pedig Jézus anyja volt. Mária neve összeforrt a szűz jelzővel, lehetséges, hogy ezért nem halljuk ezt a nevet az egész mű folyamán. Hozzá kell tennünk azt, hogy mind az Erzsébet, mind a Mária keresztnévet nők tömegei viselték, viselik, s pusztán a Lónyay Erzsébet Mária név viselése egy általános emberi létezőre utalhat, általános s így megragadhatatlan körvonalú, nincs feltétlenül egyedivé téve. Ugyanakkor – éppen kultúrtörténeti utalásként – már mindenképpen *idézet* is.

Tamás Attila is Psyché általános voltát hangsúlyozza: „A Weöres teremtette »mintha igaz lenne« világban valójában különböző korok lehetséges magatartás-, érzés- és kifejezőmódjai ötvöződnek egymásba. Psychében Weöres olyasvalakit alkotott meg, aki olyan alakban, amilyené ő formálta,

soha nem létezhetett, aki azonban évszázadok eltérő idősíkainak létezési formáiból tud egy-egy tényleges mozzanatot *egyszerre* érzékeltetni. Az emberi – vagy szűkebben: a női – lehetőségek úgy öltének benne testet, hogy alakja a »mi lett volna, ha...« útjain csapongó képzelet játékoságának jegyeiből éppúgy magán visel egyet-mást, mint a tényleges történelmi valóságéból”,²⁹ illetve: „...Weöres Psyché alakjában a nőben rejlő *lehetőségek* sokféleségét, illetőleg ezek birtokosát teremtette meg”.³⁰ S ezzel teremt dialógust Hock Bea a fent idézett szövegrészletével, miszerint a hajdani költőnő alakja mindazokból a figurákból áll össze, akikkel Weöres Sándor kutatásai során találkozott.³¹

III. A nemváltás kérdése, a feminista olvasási lehetőség és Molenkamp-Wiltink tanulmányának kritikája. Mint ahogyan a nyelvi rétegzettség, a nevek széttartó használata, úgy a teremtett alaknak a különböző szubjektumszeletekből összeálló volta sem bátorít arra, hogy egy egységes szubjektum képletét rendeljem hozzá, s ennek megfelelően olvassam. Így a műben megjelenő nemiség implikálta kérdésekre sem lehet abszolút érvényű választ adni, amely valamifajta integritást sugallna. „A szövegben »a fiktív női és a valóságos férfi szerző szerepe állandóan felcserélődik«. Való igaz, Weöres nyelvileg rétegzett szövege folyton szembesít a tulajdonítás bizonytalanságával, »az elbeszélő megnyilatkozásai nem köthetők egy-értelműen egy személyhez, aki nemi identitással rendelkezik«.”³²

²⁸ „A sokarcúság a soknevűségben is kifejezi magát.” Tarján, *i. m.*, 49.

²⁹ Tamás, *i. m.*, 187.

³⁰ Tamás, *i. m.*, 184.

³¹ Lásd a 15. lábjegyzetnél!

³² Daróczy, *i. m.*, 75.

Weöres Sándor férfiként megteremt egy női alakot. Ezt a nemváltást a régebbi kritikák felismerték, de nem fordítottak rá nagy hangsúlyt, azonban az Esterházy Péter által jegyzett *Csokonai Lili: Tizenhét hattyúk* megjelenése a *Psyché*-olvasás új sodrát tette lehetővé, értelmezési koncepciók új irányait nyitva föl. A *Psyché*-receptióban olyan új vonal indult, ahol is a *Psychét* a *Csokonai Lilivel* párhuzamosan olvasva a nemváltáshoz köthető és feminista olvasási lehetőségeket megjelenítő problematikák váltak a vizsgálgató fő színterévé.

Az első értelmező, aki a *Psyché*-ben és a *Csokonai Liliben* a nőiség kérdését tárgyalta, Ineke Molenkamp-Wiltink volt *A női perspektíva szerepe Weöres Sándor Psyché és Esterházy Péter Tizenhét hattyúk című művében*³³ című tanulmányával. Igaz, Molenkamp-Wiltink jól szituálja a művekben meglévő problémát, mely a szerző–beszélő–főhős elkülönítésének vágyából adódik, értelmezése s érvelése mégis félresiklik. Akár egy hatósági személy, olyan számára deformitásként értelmezett szövegnyomok után kutat, melyekkel azt tudja leleplezni, hogy a női elbeszélői hang nem tökéletes, hiszen ezek mögött valójában egy férfi személye és annak alkotótehetsége áll. A szövegnek és alkotójának hibájaként rója föl így például, hogy a műben megjelenő nő szokásai, érzelmi reakciói, a saját és az ellenkező nemet képviselők testéről való megnyilvánulásai nem reálisak.³⁴ Úgy vélem, egy irodalmi műben ilyen típusú önkényes, azonosító rea-

litásnyomokat keresni végzetes hiba, mely szükségszerűen az értelmezés szélsőséges leszűkítéséhez és problémaredukcióhoz vezet. Ugyanilyen beszűkített értelmezői teret hoz létre az is, amikor a szövegben megtalált „eltéréseket”, „hiányosságokat”³⁵ hibaként rójuk föl. Eredményesebb, ha ezeknek is jelentést próbálunk tulajdonítani, s az ezekből adódó kérdéseket igyekszünk megválaszolni, nem egy szövegre ráhúzható kérdést kívánunk ezekkel magyarázni. Molenkamp-Wiltink kérdésfeltevésének stratégiája alapvetően hibás: „...nem implikál-e a nemek közti külső, biológiailag és társadalmilag megszabott különbség látásmódbeli különbséget is, melynek szükségszerűen meg kell nyilvánulnia az irodalmi műben?”³⁶ Hibás stratégiailag, mert nem a szövegből indul ki, hanem azt mint saját olvasói intenciójának bizonyítékát használja. A kérdés helyesen ekképpen hangozhatna: megjelenik-e az irodalmi műben olyan nemek közti látásmódbeli különbség, amelyet a köztük lévő külső, biológiailag és társadalmilag megszabott különbség implikálhat? Molenkamp-Wiltink kérdései arra irányulnak, hogy a teremtett női alakok vallomásai mennyire hitelesek, valóban női perspektívából íródtak-e, illetve, hogy milyen módon próbálja a mű meggyőzni olvasóit az elbeszélő női mivoltáról. Mint látjuk, ő is hitelesítő elemeket keres, vagy még inkább azok hiányát regisztrálja, azonban ezek nem magának a karakternek, a személynek, hanem az ő nemiségének a valóságát szolgál-

³³ Jelenkor, 1994/6, 533–543.

³⁴ „...Psyché mohósága nem a realitást tükrözi...”, „...de semmi köze sincs a realitáshoz...”, „Nem nagyon realista tehát...” Molenkamp-Wiltink, *i. m.*, 538.

³⁵ Az idézőjel között írt szavak használata jelentésükből adódóan problematikus, ugyanakkor mégsem hagyom el használatukat, hiszen a probléma érzékenységére hívhatják föl a figyelmet.

³⁶ *Uo.*, 535.

ják. A tanulmány szerzője hol a női tapasztalatok bőségét érzi gyanúsak,³⁷ hol pedig azt, hogy nem számoltak be elég részletesen szülésük, illetve abortuszuk körülményéről,³⁸ vagy arról, hogyan kell a piszkot eltüntetni.³⁹ Emellett a Psyché női alakját – s így a világ összes nőjéét – alapvetően áldozati pozícióba helyezi (ez azonban a mű olvasásának tapasztalatában nem nyer igazolást). Véleménye szerint „ez a mű is cédának ábrázolja a nőt (...) olyannak, aki (...) kész örömmel áll szeretői rendelkezésére, hogy azok szexuális igényeit kielégítse; aki a férfiktól elszenvedett minden sérelem ellenére továbbra is felkínálja magát (...); aki sohasem vonja felelősségre a férfiakat tetteikért, sőt, minden egyes esetben magára vállalja a hibát”.⁴⁰ Már az egyes szám első személyű megnyilatkozás is eltörli azt a lehetőségét, hogy Psyché életét, személyiségét a férfiak függvényében, tőlük meghatározva lássuk. Psyché nem a

férfiak szexuális igényeit kielégítendő „áll szeretői rendelkezésére”, hiszen éppen Psyché az, aki vágyakozik egy-egy férfi után, ezen kapcsolatok egyikében sem a férfi kezdeményez, sőt, Psyché elutasít minden olyan „ifiút”, aki csak rá vár, vagy aki mások számára is elérhető. Az őt defloráló Gastont nem hagyja békén addig, míg az nem foglalkozik vele, Josó után ugyanígy járkál, a 2 *Zettli Josónak* című versében kéri a férfit, vegye el másodszüzettségét, Vesselényi Mika nem akart „hölgyekkel foglalatoskodni”,⁴¹ Psyché mégsem nyugszik addig, míg el nem éri szándékát. Az *Eggy kapós ifiúhoz* című versében egy olyan férfit szólít meg, kire „a fehér személek / Mint lépvesszőre ragadnak”,⁴² ő azonban mégis visszautasítja: „Újjod vidd-el kebelemből, / Fúvó ajakod nyakomból, / Ölegen híjnak, de én nem.”,⁴³ és így jár Ungvárnémeti Tóth László is: „Laczkó, ugyan hiába / pislogsz-ki könyveidből / Túzes szemekkel én rám.”⁴⁴

³⁷ *Uo.*, 537.

³⁸ *Uo.*, 538.

³⁹ Csokonai Lili takarítónői munkájára vonatkozik. *Uo.*, 542.

⁴⁰ *Uo.*, 541.

⁴¹ Weöres, *Egybegyűjtött művek...*, i. m., 44.

⁴² *Uo.*, 24.

⁴³ *Uo.*

⁴⁴ *Uo.*, 92.